

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

і М.В. Шульєи. – Х.: Право, 2009. – 327 с. **8.** История Европы: Учебник. – Т. 3 / Председатель редкол. *А.О. Чубарьян.* – М.: Наука, 1993. – С. 193. **9.** *Казанцев Н.Д.* Право колхозного землепользования. – К., 1950. – С. 122. **10.** *Новицкий И.Б.* Римское право: Учебник. – М.: Гуманит. знание, 1993. – С. 103-110. **11.** Правила технической эксплуатации осушительных систем. – М.: Колос, 1972. – 33 с. **12.** *Соколова А.К., Титова Н.И.* Землі як об'єкт правового регулювання // Право України. – 1998. – № 4. – С. 25-30. **13.** *Турубинер А.М.* Право государственной собственности на землю в Советском Союзе. – М.: Изд-во МГУ, 1958. – С. 89, 90. **14.** *Шейнин Л.Б.* Правовой режим государственных ирригационных систем. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 41-46. **15.** Экологическое право: Учебник / Под ред. *А.Я. Сухарева, В.Д. Ермакова.* – М.: Ин-т междунар. права и экономики, Триада «ЛТД», 1997. – С. 305-308.

Надійшла до редакції 20.09.2009 р.

УДК 343.98:343.137.5

Н.В. Павлюк, мол. наук. співробітник
Інститут вивчення проблем злочинності
АПРН України, м. Харків

ТИПОВІ ПОМИЛКИ В ПОКАЗАННЯХ НЕПОВНОЛІТНІХ: СУТНІСТЬ І ВИДИ

Для правильного вирішення справи в роботі слідства велику практичну значущість має своєчасне виявлення слідчим спотвореної інформації в показаннях допитуваних, особливо неповнолітніх, зокрема, їх помилок у щирих, добросовісних показаннях [16, с. 16].

Проблема перекручення істини в показаннях через добросовісну помилку досліджували чимало вчених [Див.: 2; 11; 12; 14; 18; 19]. Помилка – одна з форм ненавмисного викривлення дійсності, помилкове переконання, поняття, думки. Вона має місце завжди у випадку, якщо знання про той чи інший предмет, факт

або явище не відповідає їх дійсності, якщо її суб'єктивний образ розходиться з об'єктивним змістом [18, с. 302]. Н.Ш. Сафін вважає, що недостовірні свідчення, спотворюючі фактичні дані через добросовісну помилку, не мають умисного характеру [14, с.71]. Навіть у правдивих показаннях, пише А.О. Шуличенко, повідомлення можуть виявитись недостовірними або неповними головним чином з причин добросовісної помилки при сприйнятті події чи неповного її сприйняття, так званих нашарувань, що утворилися в процесі зберігання сприйнятого в пам'яті, забування, незнання того, яка повнота пові-

домлень потрібна слідчому, а також суб'єктивних недоліків відтворення [19, с. 32]. Л.Ю. Ароцкер наголошував на тому, що неадекватне віддзеркалення дійсності в розповіді допитуваного може бути не тільки результатом його неправильного сприйняття, неточного чи неповного запам'ятовування певних фактів, невірною їх відтворення, а й у своєрідному сприйнятті слідчим цих показань або в неточній їх фіксації [2, с. 6].

З нашого погляду, якнайповніше поняття «добросовісна помилка» пропонується О.Р. Ратиновим і Н.І. Гавриловою, які стверджують, що добросовісна помилка в показаннях є неадекватним віддзеркаленням дійсності, спотвореною інформацією. Людина, яка добросовісно помиляється, є щирою, бо вона помилково приймає сприйняте нею за дійсність. Помилки в результаті такої омани можуть виникнути на різних стадіях формування показань (сприйняття, збереження інформації, передача), це помилки у відбитті об'єкта суб'єктом. У таких випадках обдуреним є сам допитуваний, оскільки в нього виникло помилкове уявлення про дійсність через різні психічні закономірності [12, с. 49, 50].

Під категорією «добросовісна помилка» мається на увазі інформація, яка не відповідає дій-

сності і яка є результатом як неправильного віддзеркалення у свідомості людини сприйнятої події (явища) через об'єктивні чи суб'єктивні чинники, так і мимовільного перекручення допитуваним інформації при її подальшій передачі, або неправильного сприйняття показань слідчим чи неточної їх фіксації.

Як вбачається, для кращого розуміння питання мимовільного викривлення істини в показаннях неповнолітніх необхідно зупинитись на визначенні типових помилок, що зустрічаються в показаннях осіб цієї вікової категорії. За результатами проведеного нами анкетування працівників слідчого апарату 49 % із них перш за все вказали на помилку, що є результатом навіювання, як на одну з найпоширеніших. Ще 43 % опитаних зазначили ті з них, що стали результатом ілюзійного сприйняття дійсності цими особами. Також однією з типових помилок, що допускаються неповнолітніми, є фантастичні нашірвання (такої думки дотримується 31 % від загальної чисельності респондентів). Окрім того, 18 % слідчих відзначили вербальну регідність, 11 % – явище персеверації, 1 % – інші помилки.

Особливості отримання показань від неповнолітніх пов'язані з наявністю специфічних рис їх психології. Незважаючи на від-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

мінність положення у справі таких осіб, як неповнолітній обвинувачений, підозрюваний, потерпілий і свідок, а також на предмет їх допитів, зміст останніх має багато спільного. Деякі психологічні риси неповнолітніх можуть перешкоджати отриманню повних і достовірних даних [17, с. 135]. Неточність, неповнота, невірогідність відомостей, отриманих від неповнолітніх, може бути наслідком не тільки вікових особливостей особи, а й психологічних закономірностей сприйняття, запам'ятовування й відтворення обставин учинення злочину. Чинники, які можуть бути причиною мимовільних помилок у таких показаннях, різноманітні: об'єктивні, суб'єктивно-фізіологічні, суб'єктивно-психологічні [14, с. 71].

Одним із джерел недостатності й помилковості сприйнятої події може бути неповнота, неточність самого сприйняття дійсності. Чим нечіткішим воно є, тим інтенсивнішим виявляється мимовільне прагнення додати йому визначеності й завершеності. Тому всі ті умови, які сприяють такій неточності, тією ж мірою впливають і на перекручення [3, с. 166 – 168]. До помилок у показаннях неповнолітніх на стадії сприйняття разом з оптичними, слуховими та іншими спотвореннями належать також хибні оцінки розмірів, відстаней,

кількості, неправильні думки про співвідношення, послідовність та інші зв'язки між предметами і явищами [13, с. 179]. Ці особи часто допускають помилки при визначенні проміжків часу. Типовими помилками, що виникають при цьому, є перебільшення тривалості незначних проміжків часу і зменшення протяжності великих [7, с. 42]. На достовірності інформації про зовнішній вигляд людини, як об'єкта сприйняття особливо позначається вплив віку допитуваного і рівень його інтелектуального розвитку. Такі особи найчастіше допускають помилки при сприйнятті й оцінці росту, віку, функціональних ознак людини [1, с. 66-74].

Помилки сприйняття можуть бути пов'язані з впливом на організм неповнолітнього алкогольних напоїв, наркотичних чи інших психоактивних речовин. Адже при алкогольному сп'янінні погіршується здатність правильно оцінювати просторово-часове співвідношення, можливість адекватно сприймати події, що відбуваються, та їх послідовність, розуміти значення того, що відбувається, тощо [10, с. 114].

У процесі допиту неповнолітній висловлює не саме сприйняте, а тільки свої спогади про нього, уявну модель, що збереглася в пам'яті. І в цьому випадку час і подальші сприйняття здатні змінити навіть саме ро-

зуміння й оцінку побаченої раніше події [19, с. 27]. Чим незрозумілішим є уявлення неповнолітньої особи про сприйняту нею подію, тим енергійніше пропуски пам'яті будуть мимовільно заповнюватися уявними враженнями [9, с. 23]. Джерелами помилок усіх видів пам'яті є пропуски, перебільшення, перестановка деталей, поєднання в одне ціле різночасних спогадів, фантазія, вплив почутого від інших і його засвоєння як власного переживання [20, с. 308, 309].

Помилки в показаннях можуть бути викликані чисто словесними особливостями тих чи інших повідомлень. Причиною нерозуміння може виявитись використання виразів, які неточно або двозначно відображають те чи інше явище, предмет або його властивості. Відомо, що одне й те ж явище можна назвати різними словами, а одне й те ж слово може позначати різні предмети та явища [12, с. 56]. Неповнолітні не завжди здатні дати розгорнуті свідчення через незначний життєвий досвід, недостатні ерудицію й розвиненість логічного мислення [8, с. 79]. Як зазначає В.К. Вуколов, на етапі відтворення відомостей такими особами найчастіше виникають проблеми, які призводять до втрати частини інформації або ж до її перекручення. Серед зазначених проблем існують наступні:

а) схильність неповнолітнього до більш докладного опису обставин, які він сам вважає найважливішими, і менш докладного – другорядних, з його точки зору, обставин. Між тим реальне значення тих чи інших обставин для доказування у кримінальній справі може бути зовсім іншим; б) прагнення неповнолітнього поєднати у своєму уявленні окремі факти, об'єктивно не пов'язані між собою; в) відносно невелика його здатність систематизувати сприйняту інформацію; г) спрощення й об'єднання змісту відомостей, які має неповнолітній [6, с. 53, 54]. Реальна, об'єктивна подія суб'єктивізується цією особою в процесі її сприйняття, збереження й відтворення, в перебігу вербального оформлення [15, с. 256].

У стадії відтворення сприйнятого мимовільні помилки можуть мати місце не тільки у словесному повідомленні неповнолітнім інформації, а й у діяльності самого слідчого. Виникнення такого спотворення останньої може відбутися через те, що слідчий неправильно зрозумів і неточно зафіксував отриману інформацію в протоколі допиту [14, с. 73].

Мимовільне спотворення інформації в показаннях неповнолітніх пояснюється їх схильністю до сугестії, легкої навію-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ваності. У цьому випадку пере-
кручення відомостей іде ззовні
аж до повної підміни висловів не-
повнолітнього словами його
батьків, слідчого або інших осіб
[5, с. 23, 24]. Спотворені свідчен-
ня таких допитуваних через доб-
росовісну помилку можна поді-
лити на такі певні різновиди. Як
правило, це недостовірні пока-
зання (а) через добросовісну по-
милку під впливом об'єктивного
навіювання третіх осіб, (б) під
впливом суб'єктивного навіюван-
ня осіб, заінтересованих у цих
показаннях, і (в) без навіювання
третіх осіб [14, с. 68].

Особливо великою є небез-
пека навіювання на допиті, яке
може бути результатом довіль-
них або мимовільних підказок і
поправок у викладі, які, на думку
допитуючого, допомагають не-
повнолітньому наблизитись до
найбільш точного опису подій.
Суггестивний вплив можуть
спричинити й питання, що спону-
кають допитуваного давати пев-
ну відповідь [13, с. 187]. Виник-
нення помилок, що зумовлено
залежністю відповідей непов-
нолітнього (за формою) від по-
становки запитань слідчого, ви-
являється в персеверації (праг-
ненні повторити у відповіді слова
й мовні конструкції, вжиті ним у
запитанні) й вербальній ригід-
ності (допитуваний продовжує
мислити в напрямку, навіязаному
йому слідчим) [10, с. 111].

Дуже часто діти молодших
вікових груп змішують правду з
вигадкою без усяких на те при-
чин. Хибні показання в таких ви-
падках є плодом їх фантазії [4,
с. 171]. Такі особи схильні запов-
нювати пропуски в сприйняттях
своєю уявою, результатом чого і
є помилки в інформації, яка ними
передається [11, с. 139].

Не менш значущим чинни-
ком для пізнання добросовісних
помилок є уявлення про їх харак-
тер. Як відзначає Я.А. Канторо-
вич, вони можуть бути найрізно-
манітнішими: наприклад, про-
пуск того, що було насправді; до-
давання того, чого в дійсності не
було; різні перекручення остан-
ньої, особливо в тому, що сто-
сується кількості предметів, їх
якості, розташування й взає-
мовідношення [9, с. 8].

Спираючись на запропоно-
вану Н.І. Гавриловою класифіка-
цію основних видів (форм) спот-
ворення інформації [7, с. 16, 17],
вважаємо, що в показаннях не-
повнолітніх зустрічаються ниж-
ченаведені помилки.

Залежно від стадії форму-
вання показань існують такі по-
милки: а) сприйняття – форми,
руху, розміру, кількості, кольору,
простору й часу, зовнішності осо-
би чи предмета, послідовності
подій, явищ, думок про співвід-
ношення, гучності, тембру голо-
су та ін.; б) запам'ятовування –
пропуски в пам'яті, різні фантас-

тичні «нашарування», уявні враження; в) відтворення – при розумінні мови, тлумаченні понять, висловлюванні думок, систематизації інформації, прояви явища персеверації й вербальної ригідності, неправильне розуміння слідчим отриманої інформації та її фіксація.

Залежно від джерела помилки можуть бути наслідком: (1) дії об'єктивних чинників, крім дії погодних умов, відстані, видимості, чутності, освітлення, тривалості враження тощо, суггестивного впливу з боку батьків, слідчого чи інших осіб; (2) впливу суб'єктивних чинників, як-то фізичний і психічний стан, характер і темперамент допитуваного, рівень психічного розвитку, навіюваність і самонавіювання, схильність до фантазування, мимовільне бажання сказати неправду, вплив алкоголю та ін.

Залежно від змісту зустрічаються наступні помилки: (а) дроблення цілісного об'єкта чи явища на незалежні частини; (б) необґрунтоване поєднання самостійних об'єктів, явищ чи фактів у загальне ціле; (в) перебільшення розмірів, тривалості, кількості, якості й сили яскра-

вості чи тривалості події тощо; (г) доповнення неіснуючими деталями подій, дій чи предметів або допущення пропусків тих деталей чи подій, що дійсно мали місце; (д) викривлення послідовності дій, подій, перестановка реальних об'єктів, їх ознак чи властивостей у часі або перенесення з одного місця на інше; (е) неправильне відтворення форми, структури предметів чи явища; (є) хибність в ототожненні й визнанні схожості різних об'єктів, предметів та осіб і, навпаки, помилкове розрізнення (розпізнання) одного й того ж або однорідних об'єктів; (ж) обмовка, або помилкове висловлювання, чи помилкове сприйняття сказаного під час мовленнєвого спілкування учасників розслідуваної події, а надалі – допитуючого й допитуваного.

У підсумку наголосимо, що проблема спотворення істини в показаннях неповнолітніх допитуваних через добросовісну помилку потребує подальшого вивчення, оскільки має суттєве значення для забезпечення об'єктивного розслідування злочину і встановлення істини по справі.

Список літератури: 1. Алексеев А.М. Психологические особенности показаний очевидцев. – М.: Юрид. лит., 1973. – 104 с. 2. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. – М.: Юрид. лит., 1969. – 120 с. 3. Бернштейн А.Н. Воспоминание и действительность // Ложь и свидетельские показания: Сб. статей /Под ред. О.Б. Гольдовского, В.П. Потемкина, И.Н. Холчева. – М.: Тип. И.Н. Холчев и К., Б. г. – С. 152 – 175. 4. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: Юрид. лит., 1970. – 207 с. 5. Вну-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ков В., Брусиловский А. Психология и психопатология свидетельских показаний малолетних и несовершеннолетних. – Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1929. – 95 с.

6. Вуколов В.К. Производство по делам несовершеннолетних. – Ростов-н/Д: Изд-во Акад. МВД СССР, 1982. – 130 с.

7. Гаврилова Н.И. Ошибки в свидетельских показаниях (Происхождение, выявление, устранение): Метод. пособ. – М.: ВИ по ИП и РМПП, 1983. – 136 с.

8. Каневский Л.Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. – М.: Юрид. лит., 1982. – 112 с.

9. Канторович Я.А. Психология свидетельских показаний. – Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. – 52 с.

10. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 240 с.

11. Миньковский Г.М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1959. – 207 с.

12. Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1982. – Вып. 37. – С. 44 – 57.

13. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учеб. пособ. – М.: НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с.

14. Сафин Н.Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве. Процессуальный и криминалистический аспекты проблемы. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 160 с.

15. Советская криминалистика: Учебник / Под ред. С.П. Митричева, Н.В. Терзиева. – М.: ВЮЗИ, 1962. – Ч. 1. – 421 с.

16. Строгович М. Оценка свидетельских показаний // Сов. юстиция, 1930. – № 17. – С. 16 – 19.

17. Шмигель Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми // Криміналістика. – 2007. – № 8. – С. 134 – 137.

18. Шмидт А.А. Обстоятельства, влияющие на формирование заблуждения потерпевших и свидетелей // Сб. аспирант. работ / Отв. за вып. В.М. Семенов. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1972. – Вып. 14. – С. 302 – 307.

19. Шуличенко А.А. Показания обвиняемого: правовой, психологический и нравственный аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Моск. гос. ун-т. – М., 2008. – 33 с.

20. Якимов И.Н. Криминалистика: Руководство по уголовной технике и тактике. – М.: Изд. НКВД РСФСР, 1925. – 430 с.

Надійшла до редакції 25.09.2009 р.